

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

ГУРКІНА СВІТЛАНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 323.281:[2-725:271.4(477)]“1944-1950”

**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ЛЬВІВСЬКОЇ АРХІЄПАРХІЇ
В УМОВАХ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ
(1944-1950 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук
Турій Олег Юрійович,
Вищий навчальний заклад
«Український католицький університет»,
завідувач кафедри церковної історії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України
Національної академії наук України,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни

кандидат історичних наук, доцент
Фенич Володимир Іванович,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
доцент кафедри історії України,
декан історичного факультету

Захист відбудеться 20 листопада 2012 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 337.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79001, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 18 жовтня 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

О. М. Сухий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), яка в XIX – першій половині XX ст. відігравала важливу роль у громадсько-політичному і духовно-культурному житті Галичини, з березня 1946 р. внаслідок рішень т. зв. «Львівського собору греко-католицького духовенства» на державному офіційному рівні вважалася такою, що припинила своє інституційне існування. Незважаючи на невизнання і репресії радянської влади, УГКЦ продовжила діяльність у формі «катакомбної Церкви», а наприкінці 1980-х років легалізувала свої інституційні структури, суттєво причинившись до демократичних перетворень в СРСР і здобуття Україною державної незалежності. Проте в суспільній свідомості та науковій літературі проблематика обставин і особливостей підпільного функціонування УГКЦ в Радянській державі залишається все ще слабо представленою і недостатньо вивченою. Актуальність дослідження зумовлена тим, що підвалини «катакомбної Церкви», як і специфічні форми пристосування й опору греко-католицького духовенства радянським реаліям в умовах тоталітарного режиму, були закладені саме в період 1944–1950 рр. Праця дає змогу з'ясувати важливі аспекти та внести суттєві поправки й доповнення в сучасні дискусії з приводу чинників і механізмів державної ліквідації УГКЦ, переведення греко-католицького духовенства в юрисдикцію Московського патріархату, а також щодо форм і моделей функціонування цієї Церкви в підпіллі та її боротьби за громадянські права своїх вірних.

Вивчення та осмислення цих проблем має не лише наукову, але й суспільну актуальність. Аналіз наслідків репресивної антицерковної політики тоталітарної влади та досвіду спротиву греко-католицького духовенства цій політиці необхідний для подальшого реформування державно-церковних і налагодження міжконфесійних відносин в Україні в процесі демократизації всіх сфер життя українського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідницької теми «Українсько-польські взаємини у контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі» (номер державної реєстрації 0109U006867), яку розробляв Центр дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, і спільного польсько-українського проекту Інституту національної пам'яті (IPN) та Українського католицького університету «Репресоване духовенство Львівських католицьких архієпархій трьох обрядів, 1939–1950».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексний аналіз становища і діяльності греко-католицького духовенства Львівської архієпархії в умовах здійснення державної політики ліквідації УГКЦ радянською владою наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки.

Мета передбачала дослідити:

- ступінь наукової розробки теми в історіографії, визначити рівень її джерельного забезпечення та накреслити пріоритетні напрями подальшого вивчення;
- основні причини, плани, способи й механізми реалізації репресивної політики сталінського режиму щодо УГКЦ, а також встановити її головних виконавців;
- сукупність та ефективність заходів, вжитих церковним проводом для протидії політиці влади й адаптації греко-католиків до існування в умовах переслідувань;
- моделі та мотивацію поведінки греко-католицьких священників щодо згоди чи відмови від переходу в юрисдикцію Московського патріархату.

Об'єктом дослідження виступає духовенство Львівської архієпархії УГКЦ в період її державної ліквідації та переслідування радянською владою в 1944–1950 рр.

Предметом вивчення є діяльність греко-католицької ієрархії та священників, спрямована на збереження Церкви, спротив репресивній політиці сталінського режиму і пристосування до нових обставин душпастирського служіння й опіки вірних.

Хронологічні рамки. Як нижню хронологічну межу вибрано 1944 рік, коли на західноукраїнських землях повторно встановилася радянська влада. У цьому ж році після смерті митрополита Андрія Шептицького предстоятелем УГКЦ став Йосиф Сліпий. *Верхньою хронологічною межею* є 1950 рік – останній рік, коли після арештів єпископату греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії мало чинне керівництво в особі таємного генерального вікарія о. Івана Зятика, а влада закрила останній діючий монастир – Свято-успенську лавру в Уневі. Того ж року в Кремлі офіційно констатували остаточну ліквідацію структур УГКЦ на території СРСР (включно із Закарпаттям), а в Московській патріархії ухвалили рішення про перехід до асиміляції «возз'єднаного» духовенства і вірних у колишніх греко-католицьких єпархіях.

Територіальні межі дослідження охоплюють Львівську архієпархію – найбільшу і найважливішу територіально-адміністративну структуру Галицької греко-католицької митрополії, яка географічно збігалася з територією переважної частини тогочасних Львівської і Тернопільської (за винятком історичних волинських районів) областей, а також кількох районів Станіславської (після 1962 р. – Івано-Франківської) і Дрогобицької обл. Виокремлено м. Львів як осідок митрополита і центр церковної адміністрації.

Методологічними засадами дисертації є принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до явищ минулого на основі всебічного й комплексного аналізу джерел та наукової літератури. Для досягнення мети дослідження та вирішення його наукових завдань широко вживалися такі методи: порівняльно-історичний, структурно-системний, критично-порівняльний, узагальнення і синтезу історичних даних. Детальніше методологія дослідження описана в окремому підрозділі дисертації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в сучасній історіографії здійснено комплексне дослідження діяльності греко-католицького духовенства Львівської архієпархії у 1944–1950 рр., спрямованої на збереження Церкви в умовах переслідування радянською владою. Зокрема, у процесі дослідження:

вперше

- прописано методику опрацювання кримінальних справ репресованих ієрархів і священників як історичного джерела;
- виокремлено й охарактеризовано основні напрями діяльності таємних вікаріїв УГКЦ і шляхи внутрішньої й зовнішньої церковної комунікації;
- охарактеризовано основні мотивації та форми спротиву греко-католицького духовенства репресивній політиці влади;
- визначено головні чинники, які дозволили УГКЦ після її офіційної ліквідації державою продовжити діяльність у форматі «катакомбної Церкви»;
- запроваджено до наукового обігу невідомі та неопубліковані джерела, доповнено наявну бібліографію;

суттєво уточнено

- передумови, основні етапи та роль конкретних осіб, відповідальних за розробку й реалізацію державного плану ліквідації УГКЦ в контексті здійснення нової релігійної політики Й. Сталіна наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки;
- пошуки греко-католицькою ієрархією можливостей для співіснування з радянською владою та способи підготовки духовенства до можливих переслідувань і душпастирського служіння в умовах репресій.

Практичне значення результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці навчально-методичних посібників з історії України; при підготовці спецкурсів у вищих навчальних закладах; для укладання енциклопедичних статей; при написанні спеціальних праць з історії перших повоєнних років та історії Галичини, а також при підготовці краєзнавчих робіт і лекцій.

Особистий внесок здобувача. Всі положення та висновки дисертації, винесені на захист, одержані автором самостійно і висвітлені у працях, зазначених у переліку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на 11 наукових форумах, зокрема на VI Конгресі Міжнародної асоціації українців (Донецьк, 29 червня – 1 липня 2005 р.), міжнародній науковій конференції «Радянські репресії проти суспільств Центрально-Східної Європи 1944–1956» (Томашів Мозавецький – Боркі, Польща, 8–10 вересня 2005 р.), міжнародній науковій конференції «Релігія і Церква в історії України» (Полтава, 14–16 вересня 2005 р.), міжнародній науковій конференції «Насилля влади проти свободи сумління: репресивна політика Радянської держави щодо християнських Церков і віруючих (ідейні засади, механізми реалізації, історичні наслідки)»

(Київ, 3–5 березня 2006 р.), міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції «Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень» (Харків, 27–28 жовтня 2006 р.), міжнародній науковій конференції «Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історичний і сучасний зрізи» (Київ, 21–22 квітня 2009 р.), міжнародній науковій конференції «Церква в оковах тоталітарного режиму: ліквідація Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у 1950 р.» (Пряшів, Словаччина, 27–28 квітня 2010 р.).

Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 статтях, з яких 4 опубліковано у фахових виданнях України за спеціальністю, а 3 вийшли друком у закордонних наукових виданнях.

Структура роботи дозволяє реалізувати мету та поставлені завдання дослідження. Дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (290 позицій) та списку умовних скорочень. Загальний обсяг праці – 230 сторінок, із них – 199 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність дисертаційної праці, її зв'язок із науковими програмами і проектами, окреслено об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні та географічні рамки, визначено мету та завдання, наукову новизну, практичне значення й апробацію результатів роботи.

У першому розділі – *«Історіографія, джерела та методологія дослідження»* – висвітлено стан наукової розробки теми, проаналізовано її джерельну базу, методологію і головні теоретичні засади.

Увесь історіографічний масив поділяється на радянський, діаспорний, і сучасний, а хронологічно виокремлюються два етапи: до і після початку 1990-х років. Для першого етапу історіописання про УГКЦ після Другої світової війни були характерні два основні підходи: радянська державно-партійна антиуніатська «міфологія» й українська діаспорна патріотично-конфесійна «мартирологія».

Радянську історіографічну (а радше – публіцистичну) традицію з притаманним їй заідеологізованим викривальним стилем започаткував Я. Галан статтею «З хрестом чи з ножем» (1945), публікація якої була складовою частиною плану державної ліквідації УГКЦ з ідеологемами і схемою міфологізації історії унійної Церкви з особливим наголосом на «злочинній та антинародній діяльності уніатів» як «лютих ворогів українського народу», «агентів Ватикану і міжнародного імперіалізму». Головною метою було очорнити митрополита Андрея Шептицького, дискредитувати церковну ієрархію, довести виправданість інституційного знищення Церкви та репресій її священнослужителів. Через 30 років Л. Ільницька у бібліографічному покажчику публікацій на «антиуніатську» тематику упорядкувала вже понад

300 позицій. Серед авторів вирізнялися безпосередні учасники повоєнних переслідувань греко-католиків, пенсіонери радянських органів держбезпеки С. Даниленко-«Карін» і К. Дмитрук (псевдонім С. Гальського).

Наприкінці 1940-х рр. основна маса діаспорних видань з окресленої проблематики публікувалася переважно у Німеччині й Італії, а вже з 1950-х рр. – здебільшого у США та Канаді. Чимало авторів та упорядників перших мартирологів греко-католицького духовенства самі були священиками (о. І. Нагаєвський, о. І. Лебедович, о. І. Гриньох, василіяни оо. Т. Коструба й А. Пекар) або активними громадськими діячами серед українських повоєнних скитальців (І. Городецький, М. Рудницька, Р. Рейнарівич). Написані «по гарячих слідах» праці з цієї тематики були покликані повідомити про брутальність більшовицької влади і привернути увагу світової громадськості до самого явища репресій, релігійного переслідування та невідрадного становища вірних і духовенства розділеної між СРСР та комуністичною Польщею Галицької митрополії. Найбільш фундаментальним діаспорним збірником біографій і документальних матеріалів про радянські релігійні переслідування став присвячений УГКЦ другий том із серії «Мартирологія Українських Церков» (Торонто – Балтимор, 1985), упорядкований о. Т. Лончиною й О. Зінкевичем. Списки українських греко-католицьких і православних священиків, що зазнали репресій, опублікували уже в сучасний період А. Путько-Стех, М. Козак, П. Франко, а також о. Б. Прах.

У 1960–1980 рр. серед закордонних науковців українського походження виокремлюються світські політологи та «радянознавці», переважно з північно-американських науково-дослідницьких осередків: Б. Боцюрків, Р. Сольчаник, І. Гвань, В. Маркус, В. Стойко, А. Турчин. Вони зосереджувались на проблемах дотримання релігійних прав і свобод радянських громадян, розглядаючи в цьому контексті й долю духовенства та вірних УГКЦ. З огляду на ідеологічне протистояння і досить обмежене коло джерел ці дослідники змушені були у своїх працях здебільшого покладатися на документи, опубліковані в СРСР, а також на матеріали самвидаву й поодинокі спомини, а тому їхні публікації не можна вважати вичерпними і докладними.

Нове зацікавлення обставинами насильницької ліквідації УГКЦ з'явилося у зв'язку з легалізацією Церкви та бурхливими міжконфесійними конфліктами в західних областях України наприкінці 1980-х – на початку 90-х років ХХ ст. Серед авторів, які компетентно порушували цю проблематику, варто згадати С. Плохія, А. Сороковського, Є. Місила, о. І. Гарасима. Відкриття для дослідників колишніх таємних фондів радянських державних архівів дозволило Б. Боцюрківу значно доповнити джерельну базу монографії про стосунки між УГКЦ і Радянською державою у 1939–1950-х рр., що небезпідставно і досі вважається найкращим аналітичним представленням цієї проблематики. Він вважав повоєнну радянську релігійну політику в Галичині і на Закарпатті не лише класичним виявом суто атеїстичної, але й продовженням імперської церковно-національної політики московських властей.

Відомі російські дослідники церковно-державних стосунків в СРСР Д. Поспеловський, М. Шкаровський, О. Васильєва, визнаючи брутальність і тиск, з якими відбувалася інституційна ліквідація УГКЦ в Галичині, схильні шукати виправдання для дій православної ієрархії. Новаторськими щодо підходів та опертя на солідну джерельну базу є монографія Т. Чумаченко, яка представляє на документах Ради у справах РПЦ історію взаємовідносин Радянської держави і Московської патріархії в 1941–1961 рр., а також колективна праця істориків Інституту слов'янознавства РАН Т. Волокітіної, Г. Мурашко, А. Носкової, в якій показані інтереси і роль Москви у формуванні напрямних і реалізації релігійної політики держав радянського блоку стосовно провідних Церков (Православної, Римо- і Греко-Католицької) у повоєнній Центрально-Східній Європі.

І. Галагіда впродовж останніх років у численних статтях і впорядкованих ним збірниках документів всесторонньо розкриває особливості діяльності греко-католицького духовенства у Польщі після 1944 р. в умовах репресивної політики влади і органів держбезпеки. Участь і допомогу римо-католицьких ієрархів Польщі у справах греко-католиків заторкували Я. Жарин і С. Степень, який також зробив порівняльний аналіз переслідування греко-католиків комуністичними режимами у різних державах.

Перші публікації з повоєнної історії УГКЦ в незалежній Україні мали радше публіцистичний характер у дусі україномовних видань діаспори. Прорив радянської «антиуніатської міфології» своїми дослідженнями про ліквідацію Церкви й переслідування греко-католиків одними з перших здійснили І. Білас, О. Мишанич, В. Пашенко, Ю. Волошин, Л. Бабенко, Д. Веденєєв. Згодом кримінальні і частково розсекречені агентурно-слідчі справи стосовно греко-католицьких ієрархів та духовенства опрацювали Н. Сердюк, І. Зуляк, М. Сліпак, В. Білас, О. Пагіря.

Переслідування УГКЦ в контексті політологічного аналізу взаємовідносин між Церквою і Радянською державою, утвердження тоталітарного режиму в Галичині та радянзації різних сфер суспільного життя у 1944–1950-х рр. є найбільш розпрацьованим напрямком в сучасній українській історіографії, зокрема в узагальнюючих працях В. Войналовича, В. Марчука і Б. Яроша. Спираючись насамперед на матеріали місцевих обласних і партійних архівів, проблематику державної ліквідації греко-католицьких церковних структур і переслідувань духовенства в окремих регіонах представили М. Гайковський, В. Марущак, О. Турій (Львівщина); І. Андрухів (Івано-Франківщина), Я. Стоцький (Тернопільщина), В. Фенич (Закарпаття).

Н. Шліхта у дослідженнях становища православної ієрархії та духовенства в Україні у сер. 1940-х – поч. 1970-х рр., майстерно поєднавши методологічні підходи західної історичної науки із залученням та ґрунтовним аналізом широкого кола документальних і усних джерел, пише про несподівані наслідки державного «оправославлення» високоосвіченого і національно свідомого греко-католицького духовенства із Галичини, яке спричинилося до творення такого феномену, як «Церква в Церкві» у середовищі Українського

екзархату РПЦ. Цінною є її спроба визначити та класифікувати мотиви, якими керувалися «возз'єднані» священники, що спонукає звернути увагу на мотивації тих, хто чинив спротив. Цьому аспектові присвячено невеликі розвідки Н. Дмитришин і К. Будз.

Питання офіційної ліквідації УГКЦ радянською владою та репресій супроти духовенства частково розглядається і в інших публікаціях на дотичну тематично і хронологічно проблематику. Зокрема ці аспекти заторкуються в ґрунтовних дослідженнях О. Лисенка про церковне життя в Україні під час Другої світової війни, а також у працях про східну політику Римського Апостольського престолу в XX ст. і його стосунки із СРСР, про що серед зарубіжних дослідників писали Г. Штеле, о. А. Венгер, В. Роод, а серед українських – єп. І. Хома, Л. Гентош, Е. Бистрицька. Детальні історіографічні огляди опрацьовань на тему ліквідації УГКЦ опублікували недавно І. Мищак і В. Жупник.

Разом з тим, аналіз історіографії засвідчує, що обрана тема дисертації ще не стала предметом спеціального дослідження науковців та потребує комплексного вивчення і представлення.

Джерельну базу дисертаційної праці умовно можна поділити на такі групи: 1) документи церковних інституцій та офіційне листування; 2) кримінальні справи репресованих єпископів і священників; 3) документи партійних, урядових органів; 4) мемуарна література; 5) матеріали усної історії; 6) опубліковані збірники документів та матеріалів.

Основним масивом джерел до дисертації є матеріали архівних збірок документів, кримінальних справ реабілітованих єпископів і священників, а також біографічні усні інтерв'ю. Зокрема в роботі використано документи з фондів Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГОУ): фонд 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України, м. Київ), фонд 166 (Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при Академії наук УРСР, м Київ); Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІА України у Львові): фонд 201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів), фонд 491 (Греко-католицька митрополича капітула, м. Львів); Державного архіву Львівської області (ДАЛО): фонд Р-1332 (Уповноважений Ради у справах релігій при Раді міністрів УРСР у Львівській обл.); Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ): фонд 6 (кримінальні справи на реабілітованих осіб); Галузевого державного архіву Служби безпеки України у Львівській області (ГДА СБУ у Львівській області): фонд кримінальні справи реабілітованих осіб; Архіву Інституту історії Церкви Українського католицького університету (Архів ІІЦ УКУ): фонд П-1 (персональні справи).

Документи з фондів Греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201, оп. 1р) і митрополичої капітули (ф. 491) в ЦДІА України у Львові розкривають функціонування УГКЦ в умовах становлення радянської влади і наближення завершення війни. Опрацьовані численні листи духовенства Львівської архієпархії з періоду 1944–1945 рр. до митрополита А. Шептицького,

а також його наступника Й. Сліпого про тогочасну ситуацію і труднощі: прохання про перехід на іншу парохію, про надання дозволу на виїзд поза межі епархії; нові призначення священників і деканів; звітні відомості про суспільно-політичне та економічне становище парафій по деканатах для укладення шематизму на 1944 р.; чернетки послань, проповідей і офіційних заяв до органів влади церковних ієрархів.

Багато документів про діяльність «Ініціативної групи» і підготовку «Львівського березневого собору греко-католицького духовенства» почерпнуто з фонду уповноваженого Ради у справах релігій у Львівській області ДАЛО (ф. Р-1332). Матеріали кримінальних справ греко-католицьких єпископів і провідних священників Львівської архієпархії з 1945–1950 рр. опрацьовано у київському і львівському Галузевому архіві СБУ. На жаль, агентурно-слідчі матеріали з цих архівних збірок все ще недоступні для широкого кола науковців.

У київському Центральному державному архіві громадських організацій України віднайдено машинопис судового засідання військового трибуналу над митрополитом Й. Сліпим, єпископами М. Чарнецьким, М. Будкою і апостольським візитатором українців у Німеччині о. П. Вергуном.

Для з'ясування обставин державної ліквідації УГКЦ та долі її священнослужителів з церковної перспективи важливе значення мають неопубліковані досі (за винятком окремих фрагментів) спогади митрополита Й. Сліпого (написані у 1963 р. в Римі) та звіт перемишльського каноніка о. В. Гриника «Церква в рідному краю і в Польщі» від 18 березня 1948 р., а також опубліковані мемуари К. Левіна, репресованих священників В. Лиска, П. Олійника, Л. Куницького, М. Пристая, Й. Кладочного, С. Дзюбини. Цінним для розуміння повсякденного трибу життя і турбот сільського пароха у 1944–1945 рр. є рукописний «Щоденник» о. К. Загайкевича, пароха прильвівського с. Рудно, що зберігається як додаток до його кримінальної справи. Настанови ієрархії для діяльності священників в умовах переслідування знайшли відображення в документі «Головні правила сучасного душпастирства» – своєрідній інструкції, написаній Й. Сліпим у 1940–1941 роках на підставі надзвичайних повноважень Римського Апостольського престолу.

Крім того, великий комплекс першоджерел становлять біографічні інтерв'ю з безпосередніми учасниками подій 1944–1950 рр., членами священничих родин, монаших чинів і згромаджень та мирянами, які зібрані й опрацьовані за методикою усної історії в рамках проекту львівського Інституту історії Церкви «Образ сили духу: жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви, 1946–1989».

У дослідженні використано також чимало опублікованих джерел. Серед них найважливішими є укладені працівниками ГДА СБУ за редакцією В. Сергійчука тематичні збірники розсекречених документів радянських органів держбезпеки про митрополитів А. Шептицького, Й. Сліпого, ліквідацію УГКЦ, а також публікації матеріалів із розсекречених фондів інших архівів, упорядковані І. Біласом і М. Гайковським. Правовою підставою обрання вікаріїв були «Кодекс канонів Католицької Церкви» (1917) і «Устав Львів-

ської капітули», а для розуміння широкого спектру питань, над якими застановлялися церковний провід і духовенство в досліджуваній період, велике значення мають видання соборових ухвал, листів і пастирських послань, науково опрацьовані й опубліковані О. Гайвою, А. Кравчуком, о. А. Баб'яком, Ж. Ковбою та іншими.

Підсумовуючи аналіз джерельної бази, можна констатувати, що її характер та інформативний потенціал є цілком вистарчальними для розкриття мети й реалізації наукових завдань дисертаційного дослідження.

Методологічною основою дисертації стали теоретичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних істориків, релігієзнавців і політологів із проблем державно-церковних і міжконфесійних взаємин, ролі Церкви в процесі націотворення та протистояння тоталітарному атеїстичному режимові, дослідження щодо особливостей використання документальних матеріалів радянського періоду, зокрема матеріалів кримінальних справ, а також спогадів і інтерв'ю з очевидцями як історичного джерела, що дозволило верифікувати правдивість та автентичність поданих в них інформацій, фактів і описів. У процесі дослідження застосовувався комплекс як теоретичних принципів (історизму, об'єктивності та всебічності й контекстуалізації), так і загальнонаукових емпіричних методів (логічного аналізу, синтезу, індукції та дедукції). При аналізі механізмів і чинників державної релігійної політики широко вживалися порівняльно-історичний та історико-генетичний метод, а при дослідженні різних категорій джерел (наприклад, при співставленні архівних даних із офіційними державними чи церковними документами або зі спогадами очевидців) – критично-порівняльний метод. Для опрацювання інформації з джерел різного типу та створення цілісної картини використовувався метод системного аналізу. Застосування в дисертації методу усної історії, соціальної психології, соціально-історичної антропології та мікроісторії дало змогу представити різні способи сприйняття історичних подій їх безпосередніми учасниками, визначити мотивацію духовенства при прийнятті рішень, реконструювати основні моделі поведінки представників кліру в екстремальних умовах. Комплексний підхід до опрацювання обраної теми дав змогу оптимально виконати поставлені в дослідженні завдання.

У другому розділі «**Ліквідація Галицької митрополії Української Греко-Католицької Церкви радянською владою**» основну увагу звернено на причини та наслідки зміни радянської релігійної політики під час Другої світової війни, етапи формулювання та механізми втілення таємних планів інституційного знищення УГКЦ, зокрема створення і діяльності «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Руською Православною Церквою» та заангажування у цей процес радянських органів влади і співробітників служби держбезпеки різних рівнів.

З утвердженням сталінського тоталітарного режиму та внаслідок послідовного здійснення політики «непримиренного войовничого атеїзму» до кінця 1930-х рр. в СРСР майже повністю було знищено ієрархічні й інституційні структури Православної та Католицької Церков, а також інших

релігійних об'єднань, що супроводжувалося фізичним насиллям і переслідуваннями священнослужителів і віруючих. У роки Другої світової війни швидке відродження церковного життя на окупованих нацистами територіях, міжнародний фактор (тиск союзників з антигітлерівської коаліції) і зовнішньополітичні плани Й. Сталіна щодо післявоєнного переділу світу і перетворення СРСР на супердержаву спричинилися до впровадження у релігійній політиці нового курсу – «прагматично-державницького», що насамперед передбачав «примирливіше» ставлення до релігійних переконань радянських громадян та інструменталізацію РПЦ й інших конфесій для реалізації цілей радянської внутрішньої та зовнішньої політики. При Раді Народних Комісарів СРСР для контролю і впливу держави на Церкви і релігійні організації були створені Рада у справах РПЦ (РСРПЦ, 1943) і Рада у справах релігійних культів (РСРК, 1944), які очолили, відповідно, офіцери НКДБ Г. Карпов і К. Зайцев (згодом І. Полянський).

Однак Католицька Церква, з огляду на загострення протистояння між СРСР і союзниками з антигітлерівської коаліції стосовно повоєнного устрою в світі загалом і Центрально-Східній Європі зокрема, й надалі розглядалася радянською владою як ідеологічно-класовий ворог, а католицьке духовенство на підконтрольній території – як «антирадянський елемент». Крім того, УГКЦ – найбільш впливова і чисельна серед українського населення новоприсєднаних весно-влітку 1944 р. до Радянського Союзу західноукраїнських територій – вважалася в Кремлі не лише зняряддям «реакційних впливів Ватикану та міжнародного імперіалізму», але й осередям «українського буржуазного націоналізму». Через це чимало священників і вірних зазнали переслідувань і навіть загинули від репресій радянської влади у 1939–1941 рр. Остерігаючись нових гонінь, перед повторним приходом Червоної Армії лише з Львівської архієпархії на Захід виїхало близько 215 душ-пастирів, проте більшість греко-католицького духовенства (бл. 740 осіб) таки залишилися (разом із кліром Станіславівської та частини Перемишльської єпархій в межах Української РСР їх кількість складала понад 1270).

Предстоятелі УГКЦ А. Шептицький і його наступник Й. Сліпий намагалися налагодити стосунки з новою владою і забезпечити повноцінне функціонування церковних структур в СРСР. Основними передумовами «нормалізації» держава висувала публічне визнання ієрархією радянської влади та сприяння Церкви у припиненні збройного опору формувань Української Повстанської Армії (УПА). На домагання представників державних органів у грудні 1944 р. у Києві і Москві з пропозиціями щодо забезпечення релігійних прав греко-католиків побувала офіційна делегація на чолі з архимандритом К. Шептицьким, до складу якої входив і о. Г. Костельник. Під час переговорів голова РСРК І. Полянський усно запевнив делегатів, що віруючим УГКЦ нарівні з іншими віросповіданнями буде забезпечене «безперешкодне відправлення релігійних обрядів», проте більшість конкретних вимог фактично було відхилено, оскільки вони суперечили чинному радянському законодавству і перевищували навіть ті поступки, які було зроблено для РПЦ.

Органи держбезпеки, відповідно до вказівок із Москви, практично відразу після повернення радянської влади у Галичину почали ретельно проводити збір тенденційної інформації про «співпрацю з фашистами» й «антирадянську діяльність» ієрархії та духовенства, а також відновили заведені на них у 1939–1941 рр. агентурно-слідчі справи та реанімували плани скасування Берестейської церковної унії. Діяльність НКДБ у цьому напрямку можна умовно розділити на три етапи: 1 – етап підготовки (вересень 1944 – березень 1945 р.); 2 – етап інституційної ліквідації (квітень 1945 – червень 1947 р.), і 3 – етап «профілактики» (1945/47 – 1950 рр.). Протягом 1944–1946 рр. справою нищення УГКЦ безпосередньо займалися два делеговані з Києва до Львова україномовні офіцери держбезпеки – полковник Сергій Даниленко-«Карін» і капітан Іван Богданов-«Іванов», які представлялися як «референт уповноваженого у релігійних справах при уряді Української РСР» і його заступник, хоч ніяких офіційних посад у органах влади не займали.

С. Даниленко-«Карін» був відповідальним за збір компрометуючої інформації, контакти з греко-католицькою ієрархією, розробку заходів щодо уневажнення унії (вересень – лютий 1945 р.), вербування з-посеред духовенства осіб, готових співпрацювати з владою (квітень – поч. червня 1945 р.), а також здійснював контроль вже на завершальному етапі кампанії – підготовці та проведенню у Львові «возз'єднавчого собору» (грудень 1945 – березень 1946 р.). Саме він у лютому 1945 р. запропонував керівництву НКДБ детальний план насильницької ліквідації УГКЦ за апробованою ще в царській Росії моделлю «возз'єднання уніатів». Переведення греко-католиків у юрисдикцію Московського патріархату мало відбуватися шляхом ізоляції ієрархії та «упірних» священників, створення «Ініціативної групи» з лояльних душпастирів на чолі з о. Г. Костельником, від імені якої мала здійснюватися акція «возз'єднання Греко-Католицької Церкви з Православною». Цей план ліг в основу т. зв. «Інструкції № 58», яку на початку березня того ж року сформулював і погодив з найвищим радянським керівництвом голова РСРПЦ Г. Карпов і яка визначала ліквідацію УГКЦ як першочергове завдання серед низки заходів «боротьби з Ватиканом» у міжнародному масштабі. Особисто І. Богданов-«Іванов» розробив графік проведення деканальних соборчиків кліру Львівської архієпархії (з кінця липня – до жовтня 1945 р.), на яких він разом із о. Г. Костельником переконували священників та збирали їхні підписи під заявами про приєднання до «Ініціативної групи». Згодом обидва офіцери контролювали підготовку, перебіг і прийняття на т. зв. «Львівському березневому соборі греко-католицького духовенства» 1946 р. рішення про «ліквідацію Берестейської унії». Крім того, при Львівському облвиконкомі працювали з 7 грудня 1944 р. «міжобласний уповноважений РСРПЦ» А. Вишневський і з 28 серпня 1945 р. – уповноважений РСРК у Львівській обл. П. Кучерявий, які допомагали київським офіцерам держбезпеки під час «возз'єднавчої кампанії». Ці державні чиновники разом із православним єпископом Львівсько-Тернопільським Макарієм (Оксюком) після «Львівського собору» 1946 р. безпосередньо займалися юридичним

оформленням «возз'єднаних» священників і сприяли інституційному створенню в Галичині трьох православних єпархій.

Діяльність «Ініціативної групи» у «возз'єднавчій кампанії» фактично тривала 10 місяців і включала три етапи: 1) формаційний (квітень – червень 1945 р.) – підбір відповідних кандидатів з кожної єпархії Галицької митрополії (Львівську архиєпархію репрезентував о. Гавриїл Костельник, Перемишльську – генеральний вікарій о. Михаїл Мельник, Станіславівську – о. Антін Пельвецький), створення, написання програмних документів і формальне визнання державою; 2) практичний або пропагандистсько-агітаційний (липень – жовтень 1945 р.) – тиражування тексту звернення «До всечесного греко-католицького духовенства в західних областях України», його розповсюдження серед єпархіального кліру, обговорення на деканальних соборчиках, підписання священниками заяв про приєднання до «Ініціативної групи», реєстрація в уповноваженого РСРК або РСРПЦ і отримання дозволу на продовження душпастирювання; 3) заключний (грудень 1945 – березень 1946 р.) – підведення підсумків «возз'єднавчої кампанії» та прийняття рішення про проведення спільного «собору греко-католицького духовенства», перехід у православну юрисдикцію провідних членів «Ініціативної групи» та єпископська хіротонія її співголів о. М. Мельника й о. А. Пельвецького в Києво-Печерській лаврі, провадження засіданнями «Львівського собору» і забезпечення одноголосності його ухвал.

До методів боротьби радянських державних і репресивних органів із «невозз'єднаним» кліром належали арешти, ув'язнення та депортації, психологічний і податково-економічний тиск. Здебільшого непокірних греко-католицьких священників заарештовували на підставі доволі стандартного набору звинувачень: співпраця з фашистами, антирадянська агітація, націоналістична діяльність. Приводом могла слугувати реальна чи надумана допомога ОУН та УПА, а також приналежність когось із родини до збройного підпілля, хоча фактично таких душпастирів позбавляли волі за активний спротив «возз'єднанню» з РПЦ. Інкриміновані злочини найчастіше підпадали під відповідні параграфи статті 54 Кримінального кодексу УРСР (1927 р.): ст. 54-1а – зрада Батьківщині, ст. 54-10 – антирадянська пропаганда і агітація та ст. 54-11 – участь у контрреволюційній організації, утвореній для підготування або вчинення одного із злочинів, означених цією статтею. Вироки священникам як правило виносили військові трибунали або позасудовий орган – «Особое совещание» в Москві. Репресії не оминули навіть частину «возз'єднаних» парохів, щодо лояльності яких виникали сумніви або пастирська діяльність яких викликала незадоволення представників влади.

Третій розділ «**Стратегії “виживання” греко-католицького духовенства та початки творення Церкви в катакомбах**» присвячений з'ясуванню моделей та мотивацій поведінки греко-католицького кліру в умовах офіційної ліквідації УГКЦ та переслідування владою. Основні засади, якими керувалися «упірні» священники, були закладені в рішеннях і настановах, прийнятих митрополитом А. Шептицьким і його наступником Й. Сліпим

ще у 1939–1944 рр. Серед них зокрема були: невтручання «до політики і світських справ», зосередження уваги на катехизації дітей і молоді, створення інституту катехиток, заборона парохам самовільно залишати свої громади, призначення ієромонахів на опустілі парохії, дозвіл представникам чернецтва при потребі (через тиск влади) носити світський одяг, а настоятелям монаших чинів та згромаджень самостійно звільняти від довічних обітів окремих ченців і черниць, які з тих чи інших причин не могли залишатися у монастирі. Положення інструкції «Головні правила сучасного душпастирства», що містили «повновласти Апостольського Престола дані на випадок унеможливлених зносин із своїм єпископом і заслання», дозволяли греко-католицькому духовенству на значну самостійність у душпастирському служінні, зумовлену необхідністю продовжувати опіку над віруючими і в найтяжчих обставинах переслідувань та позбавлення волі.

В умовах завершення Другої світової війни та повернення на західно-українські землі радянської влади важливими турботами предстоятелів УГКЦ були нормалізація церковного життя, а також намагання забезпечити спадкоємність і неперервність церковного проводу. Зокрема, митрополит Й. Сліпий ще до арешту 11 квітня 1945 р. затвердив склад митрополичої консисторії, висвячував нових священиків та підтримував навчальний процес у школі дяків і духовній семінарії, а також подбав про призначення чотирьох таємних адміністраторів: єпископів М. Будку і М. Чарнецького, протоігумена редемптористів о. Й. де Вохта й архимандрита студитів К. Шептицького. Тому, незважаючи на всі зусилля влади, Львівська архієпархія УГКЦ протягом майже п'яти років після ув'язнення єпископату мала легітимне керівництво, обране згідно з приписами церковного права, хоч через одночасний арешт всіх ієрархів і поступову ізоляцію та ліквідацію греко-католицьких монастирів, жоден із адміністраторів не міг легально користуватися своїми повноваженнями. Та все ж, саме до архимандрита Климентія неодноразово зверталися греко-католицькі священики за порадами, а до свого арешту у 1947 р. він здійснював різні заходи для збереження УГКЦ: підтримав акцію протесту львівського духовенства проти діяльності «Ініціативної групи», підписавши листа до В. Молотова, старався про висвячення новоієреїв у львівського римо-католицького архієпископа Євгеніуша Базяка і в мукачівського греко-католицького єпископа Теодора Ромжі, а також шукав можливостей, щоб передати до Ватикану інформацію про дійсне становище УГКЦ в СРСР.

У свою чергу члени митрополичої капітули після арештів єпископату у квітні 1945 р., незважаючи на пряму заборону влади, обрали з-поміж себе (відповідно до статуту і приписів канонічного права) капітулярних вікаріїв – о. О. Горчинського, котрий майже відразу потрапив до ув'язнення, та о. М. Хмільовського, який таємно очолював Львівську архієпархію протягом 1945–1948 рр. Він передав свої повноваження у 1949 р. редемптористові о. І. Зятику – наступнику о. Й. де Вохта, якого вислали з СРСР на батьківщину до Бельгії. Отця Зятика генеральним вікарієм призначив із заслання

митрополит Й. Сліпий. Однак весною 1950 р. органи МДБ заарештували і його, і о. Хмільовського. Таким чином, усі представники церковного проводу Львівської архієпархії, що перебували в Україні, разом зі значною частиною «невозз'єднаного» духовенства опинилися в місцях позбавлення волі.

Діяльність таємних адміністраторів та вікаріїв була суттєво обмеженою з огляду на репресивну політику держави і відсутність можливостей для нормальної комунікації з іншими священниками і Ватиканом. Найбільш діяльним з-поміж вікаріїв виявився о. М. Хмільовський. Його зусилля насамперед були спрямовані на 1) збереження Церкви попри її офіційну ліквідацію і заохочення до витривалості її духовенства; 2) збирання інформації про становище греко-католицького кліру й монашества не лише на теренах Львівщини, але й у цілій Галичині; 3) спроби передати цю інформацію до Ватикану; 4) підтримку контактів і надсилання матеріальної допомоги репресованим єпископам і священникам; 5) «відкликання православ'я» у «возз'єднаних» священників, які бажали повернутися до УГКЦ; 6) консультивання духовенства щодо різних канонічно-дисциплінарних питань.

Зовнішні контакти переслідуваної Церкви також були вкрай обмеженими з об'єктивних причин. Серед форм і способів комунікації вищого греко-католицького духовенства з Ватиканом виокремлено і простежено наступні напрямки: 1) через неофіційних та офіційних представників Римського Апостольського престолу та радянських урядовців (в Москві та Берліні); 2) через втікачів та емігрантів на Захід, репатріантів (переселенців) до Польщі; 3) через канали зв'язку Проводу ОУН в Україні із Проводом закордонних частин ОУН; 4) через польську римо-католицьку ієрархію та вище греко-католицьке духовенство у Польщі і 5) через втікачів, папського нунція в Чехословаччині та духовенство Мукачівської й Пряшівської єпархій.

Серед вищого греко-католицького кліру на еміграції (Німеччина, Італія) та з боку Ватикану також було декілька спроб налагодити зв'язок із Україною. Таким чином, на Заході у 1944–1950 рр. були поінформовані про справжню радянську релігійну політику і керований органами безпеки перебіг процесу «возз'єднання» католицького духовенства східного обряду із РПЦ. На переслідування греко-католиків в СРСР та в інших країнах Центрально-Східної Європи папа римський Пій XII відповів двома енцикліками «*Orientales omnes Ecclesias*» (1945) та «*Orientales Ecclesias*» (1952), заохочуючи священників і мирян до витривалості у вірі та вірності Римському престолові.

Організована владою та її репресивними органами «возз'єднавча кампанія» призвела до поділу греко-католицького духовенства Львівської архієпархії та цілої митрополії на дві нерівномірні частини із відповідними моделями поведінки: 1) «возз'єднана» більшість душпастирів вибрала помірне пристосування до існуючих обставин, зберігаючи, як правило, свої попередні парохії і священничий статус, часто залишаючись «греко-католиками в душі»; 2) «невозз'єднана» меншість кліру зайняла позицію нонконформізму й опору зусиллям влади щодо цілковитої ліквідації УГКЦ, опинившись здебільшого в ув'язненні та на засланні.

Мотивації священників, які погодилися на перехід у юрисдикцію Московського патріархату, були комплексними і включали чинники впливу як внутрішні, так і зовнішні. Серед внутрішніх можна виділити турботу про збереження релігії і Церкви для своїх вірних, страх перед репресіями і ув'язненням, переживання за долю сім'ї чи близьких, невизначеність власного майбутнього без священничого служіння, вибір «меншого зла», трактування акту переходу як нав'язаного силою, а отже й незаконного та нечинного, що виражалося в термінах «підписання православ'я», «підписаний священник». Зовнішні фактори, як правило, означали адміністративний, психологічний, податковий тиск влади; залякування (погрози арешту, фізичної розправи, виселення в Сибір тощо); бажання парохіян зберегти парохію і свого пароха; нестабільність міжнародної політичної ситуації і пов'язані з нею чутки про розгортання Третьої світової війни та надії на тимчасовість радянської влади. Натомість ті, що чинили спротив державній «православізації», керувалися насамперед власним сумлінням, вірністю священничій присязі, послухом своєму (хоч і ув'язненому) митрополитові та Римському престолові, недовірою до влади через її атеїстичну сутність та неприхильністю до «московської» Церкви. Саме ці чинники й зумовили збереження греко-католицької еkleзiальної традиції в СРСР у формі «катакомбної Церкви» та вплинули на формування т. зв. «криптоуніатства» серед «возз'єднаного» кліру й мирян, що остаточно уможливило легалізацію та відродження структур УГКЦ в період демократизації і становлення незалежності України.

Вивчення становища і поведінки греко-католицького духовенства Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою у 1944–1950 рр. дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Проведений аналіз історіографії дає підстави констатувати, що у працях українських і зарубіжних дослідників в політологічному ключі висвітлено широкий спектр питань стосовно радянської релігійної політики під час і після завершення Другої світової війни, розкрито головні передумови та методи офіційної ліквідації Української Греко-Католицької Церкви на території СРСР і в країнах Центрально-Східної Європи. В Україні впродовж останніх двох десятиліть завдяки демократичним суспільно-політичним змінам було частково розсекречено і відкрито для дослідників колишні тасмні державні архівні фонди. Це, а також освоєння нового дослідницького інструментарію дозволило науковцям відійти від панівних у 40–80-х рр. XX ст. історіографічних трендів радянської «міфології» та діаспорної «мартирології», зосередивши увагу на висвітленні обставин і механізмів боротьби сталінського режиму з релігією та процесу насильницького переведення греко-католиків до РПЦ. Чимало фактографічного матеріалу оприлюднено також завдяки публікації чисельних споминів і збірників документів, а також праць про долю окремих представників репресованої ієрархії та духовенства. Все це дало можливість сформулювати та дослідити поставлену проблему на основі широкої джерельної бази і новітніх методологічних підходів.

2. Насильницька ліквідація УГКЦ була логічним наслідком атеїстичної ідеології тоталітарного радянського режиму та складовою частиною його боротьби з релігією. Водночас, репресивні дії влади щодо греко-католицької ієрархії та духовенства здійснювалися в умовах суттєвого коригування цієї політики Й. Сталіним під час Другої світової війни, яка передбачала використання РПЦ для реалізації цілей внутрішньої та зовнішньої політики в контексті «радянзації» приєднаних до СРСР територій і післявоєнного переділу світу. Співпрацівники радянських органів безпеки, відповідальні за розробку і реалізацію геополітичних планів боротьби з Ватиканом і Католицькою Церквою, використовували досвід ліквідації унійних церковних структур у Російській імперії шляхом їх «возз'єднання із РПЦ». Головним знаряддям втілення цього плану стало створення «Ініціативної групи» із середовища греко-католицьких священників на чолі з о. Г. Костельником, а його реалізація здійснювалася спільними зусиллями партійного керівництва, державних органів влади і держбезпеки при співпраці православної ієрархії. Координацію цих зусиль виконували спеціально делеговані до Львова офіцери НКДБ С. Даниленко-«Карін» та І. Богданов-«Іванов».

3. Основи стратегії «виживання» греко-католиків в умовах переслідування владою були закладені в рішеннях і заходах, прийнятих митрополитом А. Шептицьким і його наступником Й. Сліпим ще у 1939–1944 рр., а положення інструкції «Головні правила сучасного душпастирства» дозволяли греко-католицькому духовенству на значну самостійність при відсутності зв'язку з ієрархією. Після ув'язнення єпископату в квітні 1945 р., керівні функції у Львівській архієпархії виконували таємні греко-католицькі генеральні (арх. К. Шептицький, о. І. Зятік) і капітулярні (о. О. Горчинський і о. М. Хмільовський) вікарії. Їхня діяльність, хоч і суттєво обмежена з огляду на переслідування, була спрямована на підтримування зв'язку з ув'язненими ієрархами та «невозз'єднаними» священниками, організацію акцій протесту та налагодження контактів із Ватиканом і греко-католицькими структурами поза межами СРСР з метою їхнього інформування про репресивні дії влади й отримання інституційної та моральної допомоги.

4. Внаслідок реалізації державного плану ліквідації УГКЦ греко-католицьке духовенство виявилось розділеним залежно від ставлення до дій влади: більшість вибрала помірно пристосовування із збереженням попереднього душпастирського статусу («возз'єднані» – «підписані»), а меншість відмовилася від компромісу та виявила спротив насильницькій православизації («невозз'єднані» – «упірні» – «непідписані»). Мотивації священників при прийнятті рішення про відмову чи перехід в юрисдикцію Московського патріархату були комплексними і включали як внутрішні, так і зовнішні чинники, які й зумовлювали відповідні моделі поведінки.

5. Незважаючи на ув'язнення ієрархії та переслідування влади та частина греко-католицького духовенства, яка не «возз'єдналася» з РПЦ, хоч і залишилась без храмів, інституцій та звичних засобів до існування, зберегла свою еклезіальну ідентичність, усвідомлення єдності з репресованими

співбратами і з Римським Апостольським престолом через керівництво вікаріїв, зв'язок із Ватиканом та греко-католиками за межами СРСР, забезпечення моральної і матеріальної підтримки ув'язненим митрополиту, єпископам і священникам, а також завдяки продовженню нелегальної душпастирської діяльності серед вірних, давши початок новій формі існування УГКЦ «в катакомбах».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Гуркіна С. «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності / Світлана Гуркіна // Україна модерна. – Київ ; Львів : Вид-во «Часопис “Критика”», 2007. – Ч. 11. – С. 99–110.

2. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада / Світлана Гуркіна // Схід/Захід : історико-культурологічний збірник. – Вип. 11–12. Спеціальне видання: Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / [ред. В. Кравченко, Г. Грінченко]. – Харків : ТОВ «НТМТ», 2008. – С. 265–282.

3. Гуркіна С. В. Українська Греко-Католицька Церква і Ватикан: спроби контактів у 1944–1949 рр. / Гуркіна С. В. // Науковий вісник Ужгородського Університету. Серія: Історія. Вип. 22: Присвячується 70-річчю від дня народження доктора історичних наук, професора Володимира Євгеновича Задорожного. – Ужгород : Вид-во Ужгор. нац. ун-ту «Говерла», 2009. – С. 73–90.

4. Гуркіна С. Архимандрит Климентій Шептицький у 1944–1947 рр. / Світлана Гуркіна // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. / [відп. ред. О. Є. Лисенко]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 341–353.

5. Гуркіна С. Духовенство ліквідованої Церкви у 1946–1953 рр.: на прикладі Львівської обл. / Світлана Гуркіна // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2006. – Львів : Логос, 2006. – Кн. 1. – С. 228–236.

6. Гуркіна С. Митрополит Андрей Шептицький в останні три місяці свого архиєрейського служіння / Світлана Гуркіна // Митрополит Андрей Шептицький: церковно-релігійна та громадсько-політична діяльність : зб. наук. пр. / [гол. ред. В. М. Хмарський]. – Одеса ; Львів : Каф. історії України істор. фак-ту Одес. нац. ун-у ім. І. І. Мечникова, 2007. – С. 24–34.

7. Гуркіна С. «Возз'єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля / Світлана Гуркіна // Ковчег : наук. зб. з церковної історії. Ч. 6. Насилля влади проти свободи сумління. – Львів : Вид-во УКУ, 2012. – С. 391–404.

8. Hurkina S. «Likwidacja Kościoła Grekokatolickiego – zastosowanie mechanizmu sowieckiego systemu represyjnego na przykładzie losów duchownych Archidiecezji Lwowskiej» / Sviatlana Hurkina / Represje sowieckie wobec

narodów Europy 1944–1956 / [red. D. Rogut, A. Adamchuk]. – Żelów : Atena, 2005. – S. 219–254.

9. Hurkina S. The Greek Catholic clergy of the metropolitan city of Lviv in face of the suppression of their Church by the Soviets, 1945–1950 / Svitlana Hurkina // The Romanian Uniate (Greek-Catholic) Church 60 Years from the Abolition: The Way of the Cross (1945–1948). – Cluj-Napoca : Editura MEGA, 2009. – P. 137–145.

10. Hurkina S. The role of the Soviet State Security organs in the liquidation of the Ukrainian Greek Catholic Church in Halychyna and their involvement in interfering with the first attempts of organization of the Catacomb Church, 1945–1950 / Svitlana Hurkina / Prenasledovanie Cirkvi v komunistických štátoch Strednej a Východnej Európy. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava / [red. M. Fiamová, P. Jakubčín]. – Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010. – P. 61–83.

АНОТАЦІЯ

Гуркіна С. В. Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2012.

У дисертації проведено дослідження становища і діяльності духовенства Львівської архієпархії Галицької митрополії в умовах здійснення державної політики ліквідації Української Греко-Католицької Церкви радянською владою наприкінці Другої світової війни та в перші повоєнні роки. Висвітлено стан наукової розробки теми, проаналізовано її джерельну базу. Представлено причини, плани, способи, форми та механізми реалізації репресивної політики сталінського режиму стосовно греко-католицьких ієрархів і священнослужителів, а також встановлено її головних виконавців. Розкрито сукупність чинників, які зумовили збереження греко-католицької церковної традиції в СРСР у формі «катакомбної Церкви».

Ключові слова: греко-католицьке духовенство, Львівська архієпархія, УГКЦ, радянська влада, державна ліквідація, переслідування.

АННОТАЦИЯ

Гуркина С. В. Греко-католическое духовенство Львовской архиепархии в условиях преследования советской властью (1944–1950 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2012.

В диссертации проведено исследование положения и деятельности духовенства Львовской архиепархии Галицкой митрополии в условиях осуществления государственной политики ликвидации Украинской Греко-Католической Церкви советской властью в период окончания Второй мировой войны и в первые послевоенные годы. Отражено состояние научной разработки темы, проанализирована ее источниковую базу. Представлены причины, планы, способы, формы и механизмы реализации репрессивной политики сталинского режима в отношении греко-католических иерархов и священнослужителей, а также установлено ее главных исполнителей. Раскрыто совокупность факторов, которые обусловили сохранение греко-католической церковной традиции в СССР в форме «катакомбной Церкви».

Ключевые слова: греко-католическое духовенство, Львовская архиепархия, УГКЦ, советская власть, государственная ликвидация, преследования.

ABSTRACT

Hurkina S. V. The Greek Catholic clergy of the Lviv Archeparchy in the face of Soviet persecutions (1944–1950). – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in History, Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2012.

The study is based on a wide range of historical sources, including publications of previously secret KGB and governmental documents, unpublished criminal files of arrested Greek Catholic hierarchs and prominent priests from the Lviv Archeparchy, and interviews with eyewitnesses from among clergy. The author attempted a complex and comprehensive study of the situation and behavior of the Greek Catholic clergy in 1944-1950, when they faced a challenge of maintaining their ecclesiastical status and fulfilling their pastoral ministry in the extreme conditions of the forced liquidation of the Halych Metropolitanate of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) by the Soviet government.

The study reveals the main reasons, plans, methods and mechanisms of Stalin's repressive policy towards the Greek Catholics. The institutional liquidation of the UGCC by the tsarist method of «reunion» with the Russian Orthodox Church (ROC) was planned in detail and arranged by Soviet security services. Officially, the entire «reunion» campaign lasted from April 1945 to the middle of 1947, but in fact the operations against the UGCC hierarchy and clergy were launched by the NKGB-KGB in Halychyna as early as September 1944. The state security's involvement can be divided into three phases: 1. Preparation phase: September 1944 – March 1945; 2. Liquidation phase: April 1945 – June 1947; and 3. Prevention phase: 1945/47–1950.

Metropolitan Andrey Sheptyts'ky and his successor Josyf Slipy, in 1939–1941 and 1944, were instrumental in laying the foundation for the survival of the Greek Catholic clergy under Soviet persecutions. The instruction «The Main Rules of Contemporary Pastoral Ministry» (1941) allowed Greek Catholic clergy considerable

independence in time of exile or absent communication with the hierarchy. In 1945 to 1950, high-rank Greek Catholic priests of the Lviv Archeparchy made numerous attempts to prevent the complete liquidation of their Church. They worked in several directions: securing the continuation of Church leadership through the canonical election of the Vicar Capitulary and the appointment of the Vicar General; boycotting the activities of the «Initiative Group»; submitting protests to the Soviet government based on canon law and the Soviet Constitution; «renouncement of Orthodoxy» by «reunited» priests; and trying to collect and send to Vatican the information about the actual situation of the UGCC.

During the «reunification» campaign, the Greek Catholic clergy of the Lviv Archeparchy was dramatically divided in two factions: the larger one consisted of the «reunited» with the ROC priests, and the smaller one, of the «recalcitrant». The first group's explanations for their decision referred mostly to the government coercion and the formality of the «reunion», while for the second group the refusal to reunite was an important conscientious act of resistance to violence and fidelity towards Rome. Thus, most of the priests from the first group remained Greek Catholics «within their souls». In both groups, the priests' motivations ranged from private considerations to the ones based on an idea of common good.

The study shows that in 1944–1950, despite the official liquidation of the UGCC by the Soviet government and persecutions against its hierarchy and clergy, a basis was formed for its continuous ecclesiastical existence as a Catacomb Church.

Keywords: Greek-Catholic clergy, Lviv Archeparchy, the Ukrainian Greek Catholic Church, the Soviet government, official liquidation, persecutions.

Підписано до друку 16.10.2012 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № _____.
Віддруковано на різнографі.

Видавництво УКУ
79011 Львів, вул. Іларіона Свенціцького, 17
тел./факс (032) 2409496
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

